

PARTINIŲ SISTEMŲ STABILUMO SAMPRATA IR MATAVIMAS: LIETUVOS SITUACIJA 1990–2010 METAIS

MAŽVYDAS JASTRAMSKIS

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, doktorantas

The Institute of International Relations and Political Science of Vilnius University, Ph. D. Candidate

Vokiečių g. 10, LT-01130 Vilnius

El. paštas mazvydas.jastramskis@gmail.com

Santrauka

Straipsnyje analizuojamas Lietuvos partinės sistemos stabilumas 1990–2010 metais trijuose lygmenyse: rinkimų, parlamento ir vyriausybės. Matuojant šį reiškinį remiamasi Mogenso N. Pederseno, Peterio Mairo ir Giovannio Sartorio suformuotais tyrimo instrumentais, įvertinant jų trūkumus ir patobulinant.

Daroma išvada, kad ilgainiui Lietuvos partinė sistema tapo nestabili visuose lygmenyse. Pirma, aukštas rinkimų nestabilumas pastebimas per visą 1990–2010 m. laikotarpį. Antra, Lietuvos partinėje sistemoje taip ir nepavyko įsitvirtinti nuosaikaus daugiapartizmo tipui. Trečia, konkurencijos dėl vyriausybės vietų struktūra po 2000 m. tapo visiškai destabilizuota. Be to, straipsnyje patvirtinama, kad partinės sistemos stabilumas yra daugiadimensinis reiškinys.

Reikšminiai žodžiai: partinė sistema ir jos stabilumas; rinkėjų elgsenos kaitumas; partijų pakeitimas; fragmentacija; ideologinis atstumas; reikšminga partija; poliarizacija; antisisteminė partija; konkurencija dėl vyriausybės vietų.

1. Įvadas. Kodėl svarbu tirti partinių sistemų stabilumą?

Partinės sistemos yra svarbi demokratinių politinių sistemų dalis ir kriterijus, pagal kurį kartais vertinama pati demokratija. Tam tikri partinės sistemos parametrai ir jų stabilumas gali būti traktuojami kaip palankūs veiksniai apskritai visam politinio proceso stabilumui ir efektyvumui užtikrinti. Tokiais bruožais kaip didelė fragmentacija, dažna reikšmingų partijų kaita, nuolatos besikeičiantys konkuruojantys blokai pasižyminti partinė sistema gali būti viena iš pagrindinių platesnio politinio nestabilumo (pvz., dažnas vyriausybių žlugimas) ar net neefektyvaus ekonomikos sprendimo priežastimi. Iš palyginti naujų konkurencinių partinių sistemų tai itin ryšku Serbijoje, kur daugybės mažų ir ideologiškai neapibrėžtų „išvalymas“ iš partijų politinės sistemos minimas kaip būtina sąlyga, siekiant didesnio ilgalaikio politinio stabilumo.¹

Kodėl partinių sistemų stabilumo tyrimai yra reikšmingi konkrečiai parlamentarizmo studijoms? Pirmiausia reikėtų akcentuoti, kad parlamentas yra viena iš kertinių demokratinės politinės sistemos institucijų. Remiantis Alvidu Lukošaičiu, partinės sistemos nestabilumo požymiai (nuolatinis partijų skaidymasis, naujų reikšmingų politinių jėgų radimasis, fragmentacijos augimas) neigiamai veikia parlamento institucijos funkcionavimą.² Iš tiesų, kuo dažniau keičiasi politinės jėgos ir jų sąveikų šablonai partinėje sistemoje, tuo sunkiau prognozuoti jų bendradarbiavimo ir priešpriešos santykius parlamento arenoje. Kuo daugiau partinėje sistemoje reikšmingų politinių jėgų, tuo sunkiau užtikrinti efektyvų parlamento darbą dėl parlamento frakcijų fragmentacijos.

Akivaizdu, kad partinės sistemos parametrai ir stabilumas glaudžiai susiję su įstatymų leidžiamąja valdžia. Efektyviam parlamento darbui yra itin svarbi stabili partinė sistema, kurios struktūra ir veikėjų tarpusavio

¹ Djurkovic, M. *Political parties in Serbia: Source of Political instability*. Watchfield: Defence Academy of the United Kingdom, Conflict studies research centre, 2006, p. 1–2.

² Lukošaitis, A. Lietuviškasis parlamentarizmas ir Seimo rinkimų pralaimėtojai. *Lietuva po Seimo rinkimų 2008*. Sudarė A. Jankauskas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 42.

santykiai būtų daugiau ar mažiau prognozuojami. Ar per 20 Nepriklausomybės metų kada nors buvome bent pradėję artėti prie idealios partinės sistemos modelio, o galbūt per abu dešimtmečius šis veiksnys Seimo darbo efektyvumui buvo itin nepalankus?

Straipsnio tikslas – įvertinti Lietuvos partinės sistemos stabilumo raidą (kaip svarbų veiksnį efektyviam parlamento darbui) 1990–2010 metais, remiantis skirtingas partinių sistemų stabilumo dimensijas pabrėžiančiomis teorinėmis priegomis. Straipsnyje laikomasi prielaidos, kad partinių sistemų stabilumas negali būti tiksliai įvertintas taikant tik vieną tyrimo instrumentą (pvz., rinkėjų elgsenos kaitumą), nes partinė sistema funkcionuoja keliuose lygmenyse: rinkimų, parlamento ir vyriausybės. Siekiant parodyti, kad stabilumo reiškiny yra daugiadimensinis, aptariami ir įvertinami skirtingoms teorinėms priegoms atstovaujantys tyrimo instrumentai bei siūlomos jų tobulinimo galimybės. Vėliau, taikant šiuos instrumentus, siekiama aiškiai išskirti Lietuvos partinės sistemos stabilumo raidos etapus pagal šias dimensijas ir išsiaiškinti, ar stabilumas skirtinguose lygmenyse susijęs?

Straipsnio tikslo siekiama įgyvendinant tris pagrindinius uždavinius, kurie atitinka tolesnę straipsnio skyrių struktūrą: 1) apibrėžti partinės sistemos sąvoką; 2) pateikti partinės sistemos stabilumo sampratą ir matavimo būdus; 3) pritaikyti suformuotus tyrimo instrumentus Lietuvos partinės sistemos situacijai 1990–2010 metais. Formuojant partinės sistemos stabilumo sampratą ir matavimo instrumentus remiamasi Mogenso N. Pederseno, Peterio Mairo ir Giovannio Sartorio darbais, taip pat jų idėjas plėtojusių ir kritikavusių autorių (Alano Sikko, Giovannio Capoccia) idėjomis. Įvertinant Lietuvos partinės sistemos stabilumą remiamasi šią problematiką tyrinėjusių autorių (Alvido Lukošaičio, Jūratės Novagrockienės ir kitų) darbais.

2. Partinės sistemos sąvoka

Partinių sistemų stabilumo samprata ir matavimas natūraliai turi atsiremti į sąvokos „partinė sistema“ apibrėžimą. Akivaizdu, kad tai, kaip suvokiame partinės sistemos reiškinį, yra tiesiogiai susiję su jos stabilumo tyrimu.

Plačiajame prasme partinė sistema demokratinėje politinėje sistemoje galėtų būti suvokiama kaip apskritai visų partijų³, įregistruotų remiantis demokratiniais įstatymais, visuma. Tačiau kiekvienoje valstybėje egzistuoja daug partijų, kurios, nepaisant faktinio egzistavimo, šalies politinėje arenoje arba apskritai nereikšmingos, arba turi tik minimalią įtaką (pvz., jų kandidatai kartais išrenkami į tam tikrų savivaldos vienetų valdžios organus).⁴ Tokių politinių jėgų įtraukimas į partinės sistemos apibrėžimą faktiškai atimtų iš tyrėjo galimybę daryti skirtis tarp konkrečių valstybių partinių sistemų.

Kitaip tariant, būtina akcentuoti vieną fundamentaliausių partinių sistemų tyrimų teiginių, suformuluotą G. Sartorio – partinei sistemai reikėtų priskirti tik reikšmingas partijas, o ne apskritai visas šalyje įregistruotas ir rinkimuose dalyvaujančias politines jėgas. Reikšminga partija yra politinė jėga, turinti arba patekimo į vyriausybę, arba šantažo (angl. *blackmail*) potencialą. Šantažo potencialas susijęs su situacija, kai partija realiai nėra minima kaip potenciali koalicijos partnerė, tačiau „jos buvimas arba atsiradimas paveikia vyriausybės orientacijos partijų partinės konkurencijos taktiką“ (šie teiginiai bus išplėtoti kitame skyriuje, išsamiau pristatant G. Sartorio teoriją – tačiau jais remiamasi visame straipsnyje).⁵

Kita vertus, taip pat būtina pastebėti, jog dalių (partijų) visuma dar nereikia tam tikros sistemos egzistavimo: „Partijų tyrinėtojai vieningai sutaria, kad partinė sistema apibrėžiama ne paprastą ją sudarančių elementų suma, o kaip politinių partijų, veikiančių vienoje šalyje pagal organizuotą modelį, sąrangą“.⁶ Dažniausiai yra taikomas G. Sartorio suformuluotas požiūris į partinę sistemą, kuris akcentuoja būtent „sistemos“

³ Darbe laikomasi konvencinės nuostatos, kad partija yra organizacija, kurią nuo kitų visuomeninių organizacijų, lobistinių grupių ir kt. skiria dalyvavimas rinkimuose į politinę valdžią.

⁴ Lietuvoje puikus tokios politinės jėgos pavyzdys – dabartinė Lietuvos centro partija, kurios nariai dominuoja Varėnos savivaldybėje, tačiau parlamente jai neatstovaujama.

⁵ Sartori, G. *Lyginamoji konstitucinė inžinerija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2001, p. 50.

⁶ Novagrockienė, J. *Politinių partijų ir partinių sistemų analizės metodologiniai pagrindai. Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema (1 knyga)*. Sudarė A. Jankauskas, E. Kūris ir J. Novagrockienė. Kaunas: Naujasis lankas, 1997, p. 22.

kategoriją. Anot šio autoriaus, egzistuoja du svarbūs sistemos požymiai: *pirma*, sistema turi savybes, kurių neturi atskiri ją sudarantys elementai; *antra*, sistema traktuojama kaip padarinys tam tikrų sąveikos šablonų (ir yra neatsiejama nuo jų) tarp ją sudarančių dalių; šie šablonai suformuoja sistemos ribas ar bent jau kontūrus.⁷

Taigi, partinė sistema turėtų būti atskiriama teoriniu lygmeniu kaip autonomiška sistema, kurią geriausiai apibūdina sąveikų tarp ją sudarančių dalių (reikšmingų partijų) visumos modelis. Prieš pradėdant gilintis į partinių sistemų stabilumo ir nestabilumo specifiką, būtina pabrėžti šio aspekto svarbą: jeigu stabilumą traktuojame kaip tam tikro reiškinio fundamentalių požymių išsilaikymą (o nestabilumą – to antiteze), jį fiksuodami dėmesį pirmiausia turime kreipti į tik pačiai sistemai būdingus bruožus, taigi – į konkrečius jos sąveikų šablonus (jie bus detalizuoti vėliau).

Toks partinės sistemos apibrėžimas leidžia išvengti grėsmės tiriant partinės sistemos stabilumą pervertinti konkrečių jos veikėjų pozicijų stabilumą. Pavyzdžiui, tokioje konkurencinėje partinėje sistemoje, kurioje viena partija po kiekvienų rinkimų vis gauna pakankamai parlamento vietų, kad galėtų viena formuoti vyriausybę, egzistuoja specifinis stabilumas – nuolatinis vienos politinės jėgos dominavimas. Tačiau šis verdiktas nieko nepasako apie likusių reikšmingų partijų padėtį tiek dominuojančios partijos, tiek kitų sistemos veikėjų atžvilgiu. Ar egzistuoja kelios, nuolatos likusius balsus ir parlamento vietas persidalijančios partijos, o galbūt dominuojanti partija turi vieną rimtą konkurentą, kurio pozicijos stiprėja? Tokioje partinėje sistemoje bendras rinkėjų elgsenos kaitumas (išsamiau žr. kitame skyriuje) gali demonstruoti paviršutiniškam stabilumui priešingas tendencijas. Taigi, vertindami partinės sistemos stabilumą, turime ieškoti visai partinei sistemai bendrų savybių ir, prieš darydami galutinę išvadą, būtina atsižvelgti į ją sudarančių veikėjų sąveikų tendencijas.

⁷ *Ten pat*, p. 22–24; cituota iš Sartori, G. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976, p. 42–46.

3. Partinės sistemos stabilumo dimensijos ir matavimas

Partinės sistemos stabilumas gali būti apibrėžiamas įvairiai – iš esmės konceptualizavimo variantai atspindi skirtingas reiškinių dimensijas, aptariamą šiame skyriuje. Tik vienu matavimu instrumentu paremtas tyrimas pervertintų vieną konkrečią dimensiją. Tokioje situacijoje kyla pavojus gauti netikslūs tyrimo rezultatus: pavyzdžiui, padaryti galutinę išvadą, kad partinė sistema nestabili, nors kitu aspektu (į kurį tyrimo neatsižvelgta) ji demonstruoja stabilizacijos tendencijas. Todėl, siekiant visapusiškai įvertinti Lietuvos partinės sistemos situaciją 1990–2010 m., reikėtų atsižvelgti į visas svarbiausias stabilumo dimensijas. Partinės sistemos stabilumas gali būti įvertintas skirtinguose lygmenyse: a) rinkimų: kaip persiskirsto rinkėjų balsai tarp partijų, kaip pasireiškia konkurencija rinkimų metu; b) parlamento arenos: kiek parlamento vietų turi reikšmingos partijos, kokia yra politinių jėgų fragmentacija ir jos kaita; c) vyriausybės formavimo: kaip pasireiškia partijų konkurencija formuojant vyriausybinę koalicijas, ar ji linkusi į stabilius sąveikų šablonus.

Rinkėjų elgsenos kaitumas. Įvertinant partinės sistemos stabilumą dažniausiai yra taikomas rinkimų lygmens kintamasis – 1979 m. M. Pederseno pasiūlytas *rinkėjų elgsenos kaitumo* matas.⁸ Tai standartinis kiekybinis metodas nustatant partinės sistemos(-ų) stabilumą⁹, jis panaudotas daugelyje svarbių šios srities tyrimų. Pederseno matas „originalia forma“ parodo rinkimų nestabilumą – kitaip tariant, bendrą visų partijų balsų, gautų per vienus parlamento rinkimus, pokytį, palyginti su praėjusiais rinkimais.

Po M. Pederseno straipsnio 1979 m. tyrėjai siūlė įvairių šio mato modifikacijų. Vis dėlto dažniausiai partinių sistemų stabilumo tyrimuose iki šiol naudojama originali bendros rinkėjų elgsenos kaitumo (angl. *total volatility*) mato (TV) formulė: „ $TV=|P_iV|+|P_jV|+|P_kV|+.....|P_nV|/2$ “.

⁸ Pedersen, M.N. The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility. *European Journal of Political Research*. 1979, No. 7, p. 1–26.

⁹ Sikk, A. *Stabilisation of Post-Communist Party Systems: master thesis*. University of Tartu, Faculty of Social Sciences, Department of Political Science, p. 5.

PiV – tai partijos *i* gautų balsų per rinkimus pokytis, palyginti su naujaisiais rinkimais (pvz., jeigu partija gavo 20 proc. balsų, o prieš tai buvusiuose rinkimuose 30 proc., jos individualus pokytis yra -10).¹⁰

Rinkėjų elgsenos kaitumo mato taikymas, įvertinant partinės sistemos stabilumą, susijęs su keliomis problemomis. Pirma, mato taikymas komplikuojasi, kai partinė sistema pasižymi nuolatiniais partijų skilimais ir susiliejimais (angl. *splits and mergers*). Tai ypač būdinga pokomunistinėms Vidurio ir Rytų Europos regiono demokratijoms, tarp kurių Lietuva į išimtis tikrai nepretenduoja: nuolatinė kaita ypač pastebima liberalių ir krikščionių demokratų partijų sparnuose. Skaičiuojant rinkėjų elgsenos matą, partijų skilimų ir susiliejimų problema šiame straipsnyje sprendžiama taip: a) partijų susiliejimo atveju pokytis skaičiuojamas iš po susiliejimo sukurtos partijos balsų atėmus ją suformavusių partijų per praėjusius parlamento rinkimus gautų balsų sumą; b) partijų skilimo atveju balsų pokytis skaičiuojamas atimant iš po skilimo susikūrusių politinių jėgų balsų sumos iki skilimo egzistavusios partijos balsus: situacija, kai po skilimo neįmanoma tiksliai nustatyti vienos pagrindinės partijos, o nauji politiniai dariniai yra lygiaverčiai tiek politinio svorio, tiek ideologijos aspektais; c) jeigu nuo partijos atsiskiria tam tikra politikų grupė ir įkuriami nauja „separatistinė“ partija (pagrindinė partija toliau funkcionuoja tuo pačiu pavadinimu, o naujas politinis darinys nuo jos aiškiai skiriasi arba politine įtaka, arba ideologiškai), jos gauti balsai vertinami kaip pokytis (tai yra, jei nauja partija gavo 10 proc., pokytis yra 10 proc.).

Reikėtų pastebėti, kad rinkėjų elgsenos kaitumo matas mažai ką pasako apie labiau konkrečias partinės sistemos stabilumo rinkimų lygmenyje problemas, susijusias su reikšmingų partijų kaita: ar balsai persidalijami daugiausia tarp partinėje sistemoje įsitvirtinusių veikėjų? O galbūt jie nuolatos prarandami naujoms politinėms jėgoms? Atsižvelgiant į tai, verta šalia M. Pederseno mato, kuris parodo apskritai bendrą balsų per-

¹⁰ Pennings, P., Keman, H., Kleinnijenhuis, J. *Doing Research in Political Science: an introduction to comparative methods and statistics*. London: Sage Publications, 1999, p. 229–230.

skirstymą tarp partijų (tiek senųjų, tiek naujų), papildomai pateikti *partijų pakeitimo* (angl. *party replacement*) matą¹¹, kuris parodytų, kiek procentų rinkėjų balsų surinko iki konkrečių rinkimų politinėje sistemoje neveikusios politinės jėgos (tokiomis laikomos arba ankstesnėje pastraipoje prie „c“ kriterijaus apibūdintos „separatistinės“ partijos¹², arba „tuščioje vietoje“ – tai yra iš naujo sukuriant visą partijos organizaciją ir narių tinklą – įkurtos politinės jėgos)¹³. Tokiu atveju, jei po skilimo susikuria lygiavertės (ideologiškai ir įtakos atžvilgiu) politinės jėgos, jų gauti balsai, skaičiuojant partijų pakeitimo matą, neįtraukiami.

Antrajame straipsnio skyriuje akcentuota, kad partinei sistemai reikėtų priskirti tik reikšmingas partijas, tačiau taikant rinkėjų elgsenos kaitumo matą, įskaičiuojami visų rinkimuose dalyvaujančių partijų gauti balsai. Ar tai neprieštarauja tyrimo logikai? Reikėtų atsakyti neigiamai, nes skaičiuojant rinkėjų elgsenos kaitumo matą, didžiausią svarbą jame turi reikšmingų partijų balsų pokyčiai – nereikšmingų politinių jėgų gautų balsų pokyčiai (dėl partijų menkos įtakos politinėje arenoje) būna marginalūs ir neiškreipia bendro stabilumo įvertinimo. Kita vertus, jeigu nereikšminga partija per tam tikrus parlamento rinkimus tampa reikšminga, tai natūraliai padaro didesnę įtaką rinkėjų elgsenos kaitumo įvertinimui.

Žinoma, nestabilumas rinkimų lygmenyje nebūtinai turi rodyti partinės sistemos nestabilumą kituose lygmenyse. P. Mairo atlikto partinių sistemų kaitos Vakarų demokratijose tyrimo rezultatai rodo, kad partinės sistemos stabilumas (kaita) ir elektorato stabilumas gali būti (ir dažniausiai yra) susiję, tačiau jie jokiū būdu nėra tapatūs reiškiniai.¹⁴ Tam tikrais periodais rinkėjų elgsenos kaitumas gali „pašokti“ į iki tol nematytas

¹¹ Birch, S. Electoral Systems and Party System Stability in Post-Communist Europe. *Paper prepared for presentation at the 97th annual meeting of the American Political Science Association*. San Francisco, 2001, 30 August – 2 September, p. 4.

¹² Pavyzdžiui, Liberalų demokratų partija (dabar – „Tvarka ir Teisingumas“), 2003 m. atskilusi nuo tuometinės Lietuvos liberalų sąjungos.

¹³ Pavyzdžiui, Naujoji sąjunga (socialliberalai) ir Darbo partija.

¹⁴ Mair, P. *Party System Change: Approaches and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press, 1997, p. 215.

aukštumas, tačiau partinė sistema išoriškai liks stabili, jos kiti parametrai nepasikeis, nes balsai bus persidalyti tarp tų pačių reikšmingų partijų. Todėl vertinant partinės sistemos stabilumą, kaip buvo akcentuota skyriaus pradžioje, reikėtų atsižvelgti ir į kitus partinės sistemos parametrus – jie įvertinami parlamento ir vyriausybės formavimo lygmenyse.

Fragmentacija ir ideologinis atstumas. Vertinant partinės sistemos stabilumą parlamento ir vyriausybės formavimo lygmenyse, verta prisiminti lyginamosios politikos klasiko G. Sartorio pasiūlytą partinių sistemų tipologiją. Remiantis juo, egzistuoja du pagrindiniai kriterijai, pagal kuriuos tipologizuojamos partinės sistemos, – tai fragmentacija ir ideologinis atstumas. Šių požymių kaitą trumpajame laikotarpyje galima traktuoti kaip partinės sistemos nestabilumą klasės/tipo¹⁵ atžvilgiu. Visgi, jeigu šie du požymiai išsilaiko – valstybės politinėje sistemoje yra įsitvirtinęs tam tikras stabilus partinės sistemos tipas/klasė.

Fragmentacija – tai reikšmingų (angl. *relevant*) politinių partijų skaičius šalies partinėje sistemoje. Šis kintamasis parodo, koks yra politinės galios sklaidos mastas: ar galia yra išsklaidyta, ar koncentruota.¹⁶ Jau buvo minėta, kad G. Sartoris nurodo dvi svarbiausias taisykles, pagal kurias partiją galima atmesti kaip nereikšmingą. Partija nelaikoma reikšminga, jeigu ji neturi bent vieno iš šių dviejų požymių: 1) vyriausybinių (koalicinio) potencialo; 2) šantažo potencialo. Pirmoji taisyklė nurodo situaciją, kai konkrečios partijos niekada neprireikia jokiai vyriausybinei koalicijai: nei dalyvavimo joje, nei paramos atžvilgiu.¹⁷ Vis dėlto kai kurios partijos, niekada neįtraukiamos į vyriausybės formavimo procesą, kartais surenka penktadalį ar net daugiau rinkėjų balsų (tokių politinių jėgų pavyzdžiai: Prancūzijos ir Italijos istorinės komunistų partijos, dabartinė Bohemijos ir Moravijos komunistų partija Čekijoje).

Kaip nurodo G. Sartoris, nors tokių partijų vyriausybinius potencia-

¹⁵ Remiantis G. Sartoriu, klasifikacija – kai skirstoma pagal vieną požymį, tipologizavimas – skirstymas pagal daugiau nei vieną požymį.

¹⁶ Sartori, G. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Essex: ECPR Press, 2005, p. 113.

¹⁷ *Ten pat*, p. 108.

las teoriškai lygus nuliui, jas atmesti kaip nereikšmingas būtų absurdiška. Todėl reikalinga papildoma, antroji, reikšmingų partijų skaičiavimo taisyklė.¹⁸ Šantažo potencialas nurodo situaciją, kai politinės jėgos egzistavimas ar atsiradimas veikia kitų partijų konkurencijos taktiką – ir ypač tada, kai tai pakeičia konkurencijos kryptį, kuri gali būti įcentrinė (orientuota į partinės sistemos centrą) ar išcentrinė (orientuota į kairės–dešinės polių partinėje sistemoje).¹⁹ Konkurencijos kryptį sunku išmatuoti, todėl G. Sartoris pažymi, kad šantažo potencialas iš esmės lygus veto galiai parlamento arenoje – tai yra, kai partija geba daryti įtaką įstatymų priėmimo procesui.²⁰

Pagal fragmentacijos kriterijų G. Sartoris teoriniame lygmenyje išskiria 7 skirtingas partinių sistemų klases: vienpartinės, partijos–hegemonės, dominuojančios partijos, dvipartinės, riboto daugiapartiškumo, ekstremalaus daugiapartiškumo ir atomizuoto daugiapartiškumo.²¹ Tikslai skirtis tarp riboto ir ekstremalaus daugiapartiškumo G. Sartorio darbuose nenurodoma, – remiantis autoriumi, jis yra, kai veikia 5–6 reikšmingos partijos.²² Straipsnyje partinė sistema bus traktuojama kaip peržengusi nuosaikaus daugiapartiškumo ribą, jeigu joje yra daugiau nei 6 reikšmingos partijos (griežtesnis G. Sartorio kriterijaus variantas). Atomizuoto daugiapartiškumo atveju partijų skaičiavimas praranda prasmę, kai partinėje sistemoje yra daugiau kaip 10 reikšmingų partijų ir nė viena iš jų neturi svaresnės įtakos viena kitai.

Antrasis tipologijos kriterijus – partinės sistemos mechanika – nuro-

¹⁸ *Ten pat.*

¹⁹ *Ten pat.*

²⁰ Geras šantažo potencialo išpildymo pavyzdys, keičiant partijų konkurencijos kryptį – klasikinės komunistų ir neofašistinių pažiūrų partijos Vakaruose (pvz., Italijoje), kurios atimdavo balsus iš centro partijų, o partinėje sistemoje nuolatos vykdavo balsų „nutekėjimas“ iš centro į kraštutinę dešinę ir kairę. Įcentrinės konkurencijos pavyzdys – Didžiosios Britanijos partinė sistema, kur leiboristų ir konservatorių partijos visuomet kovoja dėl centro rinkėjų.

²¹ Sartori, G. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Essex: ECPR Press, 2005, p. 105–113.

²² Sartori, G. A Typology of Party Systems. *The West European Party System*. Edited by Peter Mair. Oxford: Oxford University Press, 1990, p. 325.

do, koks partinėje sistemoje įsitvirtinęs partijų konkurencijos modelis ir kokiomis kryptimis ta konkurencija orientuota. Partinės sistemos mechaniką žymi ideologinis atstumas tarp dviejų toliausiai konkurencinėje erdvėje nutolusių polių – reikšmingų partijų. Pagrindinis šio kriterijaus analitinis pranašumas – jis padeda atskirti poliarizuotas ir nepoliarizuotas partines sistemas. Mažo ideologinio atstumo (nepoliarizuotos) sistemos funkcionavimas pasižymi įcentrine konkurencija tarp dviejų pagrindinių polių. Didelio ideologinio atstumo (poliarizuotos) sistemos veikimo esminiai požymiai – išcentrinė konkurencija, keletu polių konkurencinėje erdvėje egzistavimas.

Kaip atskirti poliarizuotas sistemas nuo nepoliarizuotų, tai yra – kaip matuoti poliarizaciją? Du pagrindiniai poliarizuotos partinės sistemos indikatoriai yra reikšmingų antisisteminių partijų ir abipusių (angl. *bilateral*) opozicijų egzistavimas.²³ Anot G. Sartorio, geriausi antisisteminių partijų pavyzdžiai demokratijose – komunistinių ir neofašistinių pažiūrų politinės jėgos. Visgi tai nėra vienintelės įmanomos antisisteminės partijos – reikėtų skirti išsamų ir glaustą apibrėžimus. Minimalus reikalavimas, kad partija būtų priskirta tokiam tipui – delegitimizuojanti įtaka (turima galvoje – režimui). Remiantis šiuo reikalavimu, prie antisisteminių partijų galima priskirti tiek klasikines protesto partijas (pvz., Norvegijos ir Danijos progreso partijas), tiek apskritai visas radikalia retorika pasižyminčias partijas. G. Sartorio pažymi, kad siaurąją prasme antisisteminės partijos pasižymi specifine svetima (angl. *extraneous*) ideologija – egzistuojančiai politinei sistemai yra keliami ideologiškai prieštaraujanti alternatyva (kitais tariant, tokia partija siekia pakeisti ne valdžią, bet valdžios sistemą).²⁴

Abipusės opozicijos yra antrasis poliarizuotos partinės sistemos bruožas. Anot G. Sartorio, kai egzistuoja vienpusė opozicija, nesvarbu, kiek vyriausybės priešišku partijų ją sudaro, – jos visos gali susijungti ir pasiūlyti save kaip

²³ Sartori, G. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Essex: ECPR Press, 2005, p. 116–128; Sartori, G. A Typology of Party Systems. *The West European Party System*. Edited by Peter Mair. Oxford: Oxford University Press, 1990, p. 328–330.

²⁴ Sartori, G. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Essex: ECPR Press, 2005, p. 117–118.

alternatyvią valdžią. Poliarizuotoje sistemoje egzistuoja bent dvi opozicijos, kurios yra viena nuo kitos nepriklausomos ir negali tarpusavyje sujungti pajėgų.²⁵ Tokia situacija reiškia, kad partinei sistemai būdinga ne dvipolė (kaip dvipartinėse sistemose), bet daugiapolė konkurencijos struktūra.

Nors G. Sartorio teorijai (tiesa, vėlesniuose jo darbuose tobulintai) jau daugiau nei 30 metų, vieno iš dviejų jos tipologizavimo kriterijų (fragmentacijai) taikymas ir dabartiniu metu nesudėtingas: abi G. Sartorio taisyklės, pagal kurias atskiriamos reikšmingos partijos, galima nesunkiai pritaikyti bet kurioje konkurencingoje partinėje sistemoje. Vis dėlto poliarizacijos kriterijus jautresnis istoriniams veiksniams – atrodo, jog antisisteminių partijų (vienas iš dviejų pagrindinių poliarizuotos sistemos bruožų) sąvoka, ypač griežtąja prasme, gali kelti problemų. „Grynąja“ totalitarine ideologija pasižyminčių neofašistinių ir komunistinių partijų įtaka demokratinėse šalyse pastaraisiais dešimtmečiais tapo minimali.

Taigi, reikalinga sąvoką peržiūrėti – ar apskritai ją galima taikyti dabartiniame partinių sistemų kontekste. G. Capoccia pažymi, kad antisisteminė partija – terminas, kuris ypač dažnai „tampomas“ (angl. *stretched*); įvairių autorių darbuose jam suteikiamas gana skirtingas turinys. Antisisteminės partijos sąvokos klasifikacinė galia turėtų būti išlaikyta, ypač atsižvelgiant, kad tai yra vienas iš G. Sartorio teorijos kertinių akmenų. Atmetus šią sąvoką kaip nereikalingą, partinių sistemų tipų tyrimai iš esmės vėl būtų redukuoti iki dvipartinių ir daugiapartinių sistemų distinkcijos.²⁶

G. Capoccia minėtas su sąvoka susijusias problemas siūlo spręsti antisistemines partijas skirstant pagal pozicijos režimo (priešiškumas esamai politinei sistemai, ideologinė alternatyva režimui, kuriame partija veikia) ir kitų partijų (ideologinės distancijos kairės–dešinės skalėje nuo kitų partijų, izoliuotumas partinėje sistemoje) kriterijus. Pirmąjį kriterijų autorius nurodo kaip „ideologinį antisistemiškumą“; antrasis bruožas – „santykio antisistemiškumas“.²⁷

²⁵ *Ten pat*, p. 118–119.

²⁶ Capoccia, G. Anti-System Parties: A Conceptual Reassessment. *Journal of Theoretical Politics*. 2002, vol. 14, No. 9, p. 11–13.

²⁷ *Ten pat*, p. 14–21.

Santykio antisistemiškumas apibūdinamas trimis savybėmis: 1) partijos elektoratas konkurencinėje erdvėje nutolęs nuo kaimyninių partijų; 2) žemas koalicinis potencialas; 3) esamą vyriausybę, tradicines partijas potencialiai delegitimizuojantys pareiškimai (nors ir neorientuoti į režimo pakeitimą), prieš kitas politines jėgas nukreipta priešiška propaganda.²⁸ G. Capoccia taikliai pažymi, kad visos šios trys savybės gali būti būdingos partijai, kuri iš esmės neturi ideologijos, priešingos pamatinėms demokratinės politinės sistemos vertybėms.²⁹ Ideologinis antisistemiškumas – kai partijos ideologija iš esmės yra antidemokratinė, nukreipta prieš pamatinius liberaliosios demokratijos principus. Taigi šio autoriaus siūlomas metodas padeda atskirti „tikrąsias“ antidemokratinės partijas ir tas, kurios tiesiog santykinai nutolusios nuo kitų politinių jėgų.

Su G. Sartorio teoriniu modeliu yra susijusi dar viena problema – tai, kaip fragmentuota ar poliarizuota partinė sistema, galima nustatyti tik tam tikrame laiko periode. Kitaip tariant, sunku yra apskaičiuoti fragmentaciją konkrečiais metais (galbūt dabar į koalicijas neįtraukiama partija po pusės metų bus pakviesta į vyriausybę koaliciją) bei palyginti fragmentacijos lygio svyravimus; lygiai taip pat įvertinti poliarizaciją įmanoma tik atsižvelgiant į partijų „antisisteminę“ elgesį per ilgesnį laiko periodą ir abipusių opozicijų išsilaikymą.

Norint pasiekti tikslesnių rezultatų, matuojant fragmentaciją papildomai galima taikyti dažniausiai naudojamą politinės galios partinėje sistemoje koncentracijos fiksavimo instrumentą – Laakso-Taagepera (toliau – L-T) efektyvių partijų skaičiaus indeksą.³⁰ Didelis jo įvertis žymi aukšto lygio fragmentaciją partinėje sistemoje, mažas – žemo lygio fragmentaciją. Laakso-Taagepera indekso skaičiavimas yra tapatus Herfindahlio indeksui³¹ (tai koncentracijos matas – nominalių kintamųjų duomenų sklaidos charakte-

²⁸ *Ten pat*, p. 15.

²⁹ *Ten pat*, p. 16.

³⁰ Molinar, J. Counting the Number of Parties: An Alternative Index. *The American Political Science Review*. 1991, vol. 85, No. 4, p. 1383.

³¹ Pennings, P., Keman, H., Kleinnijenhuis, J. *Doing Research in Political Science: an introduction to comparative methods and statistics*. London: Sage Publications, 1999, p. 118.

ristika, kuri rodo, kiek mes galime būti tikri, kad nežinoma stebėjimo reikšmė bus tokia pati kaip moda):

$$\frac{n}{1/\sum_{i=1}^n P_i^2}$$

P čia žymi tam tikros partijos (i) vietų parlamente dalį, išreikštą santykiu dažniu (pvz., 34 proc. būtų 0,34). Būtina pastebėti, kad L-T indeksas gali įgauti minimalią 1 reikšmę. Tai reikštų, kad partinėje sistemoje egzistuoja tik viena efektyvi (reikšminga) partija. Maksimali L-T mato reikšmė, kai partinėje sistemoje yra n partijų, – n . Tai reikštų, kad visos partijos turi po lygiai vietų, taigi yra vienodai „efektyvios“ – pavyzdžiui, jų potenciali įtaka sudarant vyriausybę objektyviai turėtų būti tokia pati. L-T indeksas patogus tuo, kad jis atsižvelgia į partijų efektyvumą, kitaip tariant, į faktą, kad skirtingų partijų įtaka ir reikšmė partinėje sistemoje skiriasi. Juo remiantis galima tiek įvertinti partinės sistemos fragmentacijos lygį, tiek nustatyti, kiek šis lygis yra stabilus (tai yra įvertinti jos fragmentacijos svyravimus).

Konkurencija dėl vyriausybės vietų. G. Sartorio tipologijos taikymas padeda išplėsti partinės sistemos stabilumo sampratą ir matavimą, tačiau to neužtenka siekiant įvertinti vyriausybės formavimo lygmenyje egzistuojančius konkurencijos šablonus. Pavyzdžiui, net ir išliekant tam pačiam fragmentacijos ir poliarizacijos lygiui, konkuruojančių partijų blokų sudėtis ir koalicijų alternatyvos gali būti labai nestabilios. Siekiant užpildyti šiuos trūkumus, straipsnyje taikoma P. Mairo partinių sistemų klasifikacijos pagal konkurenciją dėl vyriausybės vietų schema. Išskiriami trys kintamieji, pagal kuriuos nustatomas partijų konkurencijos dėl vyriausybės struktūros modelis: vyriausybės kaita, vyriausybės sudarymo alternatyvų naujumas/žinomumas ir partijų galimybė įeiti į vyriausybės sudėtį.

Vyriausybės kaita. Šis kintamasis gali įgyti tris reikšmes: a) absoliutus vyriausybės pasikeitimas: visos partijos iš vyriausybės yra tam tikru laiko momentu „pašalinamos“ ir jų vietą užima naujos politinės jėgos. Kitaip tariant, pagal partinę sandarą ministrų kabinetas atnaujinamas visiškai: geriausias pavyzdys – Didžioji Britanija, kur leiboristų kabinetą visuomet pakeičia

konservatorių vyriausybė (ir atvirkščiai). Absolūtus vyriausybės pasikeitimas įmanomas ir tarp koalicijų, jeigu jos reprezentuoja du skirtingus konkuruojančius blokus; b) dalinis vyriausybės partinės sandaros pasikeitimas – naujojoje vyriausybėje lieka bent viena partija iš buvusios koalicijos; c) nėra kaitos (vyriausybę sudaro tos pačios partijos).³²

Vyriausybės sudarymo alternatyvų naujumas/žinomumas. Šis kintamasis turi dvi galimas reikšmes: pirma, kai valstybėje egzistuoja stabilios partijų grupės, linkusios sudaryti vyriausybę kartu, ir, antra – tendencijos, kai atsiranda vis naujų partijų koalicijų. Geras stabilių partijų grupių pavyzdys – Airija iki 1993 metų („Fianna Fail“ vs kitų partijų koalicija).³³

Partijų galimybė įeiti į vyriausybės sudėtį. Kas valdo? Šis kintamasis atskiria dvi situacijas: ar per tam tikrą laikotarpį visos partijos turėjo galimybių patekti į vykdomąją valdžią, ar tam tikros partijos nuolatos neįtraukiamos į kabineto sudarymo procesą.³⁴ Pavyzdžiui, Nyderlanduose dažniausiai visos partijos turi galimybių patekti į valdžią, tačiau Čekijoje Komunistų partija niekada neįtraukiama į vyriausybines koalicijas.

Pagal šiuos tris kintamuosius galima išskirti du idealius modelius (partinių sistemų tipus): atvira – nestabili ir uždara – stabili partinė sistema. Šie tipai atspindi dvi skirtingas partijų konkurencijos struktūras: neprognozuojama ir prognozuojama konkurencija. Atvira, arba, kitaip tariant, nestabili partinė sistema (su neprognozuojama struktūra), pasižymėtų šiais bruožais: 1) daliniai vyriausybės pasikeitimai; 2) vyriausybės sudarymo alternatyvų nestabilumas; 3) visos reikšmingos partijos turi galimybę sudaryti kabinetą. Uždara, arba stabili, partinė sistema (su prognozuojama struktūra): 1) vyriausybės kaita arba visiška, arba jos nėra; 2) vyriausybės sudarymo alternatyvos per tam tikrą laikotarpį yra stabilios; 3) tam tikros partijos yra nuolatos neįtraukiamos į kabineto sudarymo procesą.³⁵

P. Mairo schema straiptinyje taikoma su vienu pataisymu – galima pa-

³² Mair, P. *Party System Change: Approaches and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press, 1997, p. 207–209.

³³ *Ten pat*, p. 209.

³⁴ *Ten pat*, p. 199–223.

³⁵ *Ten pat*, p. 199–223.

stebėti, kad vienas iš stabilios – uždaros partinės sistemos kriterijų yra gana dviprasmiškas. Pagal P. Mairą partinė sistema, kurioje yra dvi tas pačias koalicijas visada sudarančios 4 partijos (taigi, koalicijos visiškai prognozuojamos, vyrauja absoliutus vyriausybės sudėties pasikeitimas), pasižymi nestabilumu bruožu – nėra reikšmingų partijų, kurios nuolatos neįtraukiamos į kabineto sudarymo procesą. Tačiau taip teigti būtų netikslu, nes sistemos sąveikų šablonai akivaizdžiai stabilūs. Siūloma šią problemą išspręsti prie trečiojo kriterijaus pridendant sąlygą: „...arba tam tikroms partijoms nuolatos užkertamas kelias patekti į parlamentą ir tapti reikšmingomis“. Kitaip tariant, nustatant, ar partinė sistema stabili pagal trečiąjį kriterijų, reikia atsižvelgti, ar tam tikroms partijoms užkertamas kelias į vyriausybę. Jeigu ne, svarbu, ar naujos reikšmingos partijos patenka į parlamentą (jeigu ne – partinė sistema pagal šį požymį yra stabili).

4. Lietuvos partinės sistemos stabilumas 1990–2010 m.

Lietuvos partinė sistema užsienio autorių apibūdinama kaip „santykinai nestabili“:³⁶ politinėje arenoje nuolatos iškyla naujų reikšmingų partijų, tačiau galima pastebėti ir tam tikrą tęstinumą (buvusio režimo besireformavusios partijos ir opozicijos partijos-įpėdinės perskyros išlikimą). Straipsnyje mūsų šalies partinės sistemos stabilumo raida įvertinama pagal antrajame skyriuje pateiktus matavimo būdus.

Rinkimų lygmuo. Rinkėjų elgsenos kaitumas, apskaičiuotas remiantis 1992–2008 m. Seimo rinkimų rezultatais daugiamandatėje apygardoje, rodo aukšto lygio Lietuvos partinės sistemos nestabilumą (žr. 1 pav.). Netgi lyginant su kitomis Vidurio ir Rytų regiono pokomunistinėmis šalimis Lietuva išsiskiria ir pagal šį rodiklį yra lyderė. 1994–2003 m. rinkėjų elgsenos kaitumo vidurkiai naujose ES valstybėse iš pokomunistinio bloko (išskyrus Lietuvą) svyravo tarp 19,5 (Čekija) ir 42,6 (Latvija)³⁷, o

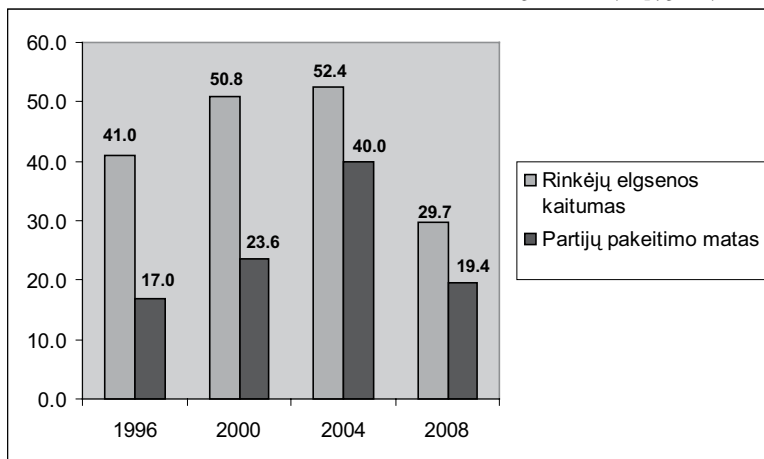
³⁶ Stojarová, V. *Political parties in Central and Eastern Europe: In Search of Consolidation*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2007, p. 56.

³⁷ Jungerstam-Mulders, S. *Parties and Party Systems in Post-Communist EU Member States: Comparative Aspects. Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Edited by S. Jungerstam-Mulders (ed.). Ashgate, 2006, p. 1–22.

Lietuvoje 1992–2008 m. periode rinkėjų elgsenos kaitumo vidurkis lygus 43,5. Reikėtų pastebėti, kad 2008 m. Seimo rinkimuose šis rodiklis pagaliau krito ir įgijo mažiausią reikšmę per visą nepriklausomybės laikotarpį. Tačiau net ir 29,7 rinkėjų elgsenos kaitumas yra pakankamai nuo normos nukrypstantis įvertinimas.³⁸

Kaip matyti 1 pav., Lietuvoje 1996 m. ir 2000 m. partijų pakeitimas paaiškino tik mažiau nei pusę bendro rinkėjų elgsenos kaitumo. 2004 m. ir 2008 m. šis santykis pasikeitė – skirtumas tarp šių matų tik kiek didesnis nei 10 proc. Taigi, kitaip nei iki 2000 m. imtinai, per pastaruosius dvejus parlamento rinkimus už didžiąją dalį partinės sistemos nestabilumo rinkimų lygmenyje yra atsakinga naujų partijų sėkmė.

1 pav. Rinkėjų elgsenos kaitumas ir partijų pakeitimas Lietuvoje 1996–2008 m. (apskaičiuota remiantis 1992–2008 m. Seimo rinkimų rezultatais daugiamandatėje apygardoje)

³⁸ P. Mairas (žr. *Party System Change: Approaches and Interpretations*, p. 80) nurodo, kad 1945–1989 m. Vakarų Europos partinėse sistemose vidutinis rinkėjų elgsenos kaitumas buvo 8,7. Šis skaičius gali būti traktuojamas kaip „stabilumo standartas“.

Rinkėjų elgsenos kaitumo ir partijų pakeitimo matai perskaičiuoti autoriaus, remiantis Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos informacija (www.vrk.lt) ir Ainės Ramonaitės duomenimis, naudotais S. Jungerstam-Mulders sudarytoje knygoje „Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems“.

Fragmentacija ir ideologinis atstumas. Taikant G. Sartorio reikšmingų partijų skaičiavimo kriterijų, 1992–1996 metų laikotarpiu (po trumpai trukusio Sąjūdžio dominavimo 1990–1992 m.) Lietuvos partinėje sistemoje įsitvirtino penkios reikšmingos partijos: Tėvynės Sąjunga (Lietuvos konservatoriai) (TS (LK)), Lietuvos krikščionių demokratų partija (LKDP), Lietuvos centro sąjunga (LCS), tuometinė Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP) ir Lietuvos demokratinė darbo partija (LDDP). Keturios iš jų turėjo dalyvavimo vyriausybėje patirties, o LSDP taip pat vertintina kaip turėjusi koalicinį potencialą.³⁹

Situacija stipriai pasikeitė 2000-ųjų parlamento rinkimuose, kurie iš esmės žymėjo naują Lietuvos partinės sistemos raidos etapą. Kai kurių autorių teigimu, po jų partinėje sistemoje liko 3 reikšmingos partijos⁴⁰, iš kurių 2 buvo naujos.⁴¹ Vis dėlto, turint galvoje, kad partijų reikšmingumas tiksliau įvertinamas per ilgesnį laikotarpį, TS (LK) irgi turėtų būti įtraukta į reikšmingų partijų sąrašą. Vyriausybės koaliciją po 2000 m. rinkimų formaliai sudarė (be Naujosios sąjungos ir Liberalų sąjungos) ir Moderniųjų krikščionių demokratų sąjunga (MKDS) bei Lietuvos centro sąjunga (LCS)⁴², tačiau menkas šių partijų mandatų kiekis (atitinka-

³⁹ Krupavičius, A. Politiniai Seimo rinkimų '96 rezultatai ir vyriausybės formavimas: trečiasis „atmetimas“. *Seimo rinkimai '96: „trečiasis atmetimas“*. Sudarė A. Krupavičius. Vilnius: Tvermė, 1998, p. 192.

⁴⁰ Naujoji sąjunga (socialliberalai) NS(SL), Lietuvos liberalų sąjunga (LLS) ir iš LDDP ir LSDP naujai sukurta LSDP.

⁴¹ Novagrockienė, J. Seimo rinkimai 2000: partinės sistemos evoliucija ar transformacija. *Lietuva po Seimo rinkimų 2000*. Sudarė A. Jankauskas. Vilnius: Naujasis lankas, 2001, p. 55–56.

⁴² Jankauskas, A., Žeruolis, D. *Understanding politics in Lithuania*. Aarhus: University of Aarhus, Demstar research report, 2004, No. 18, p. 12.

mai – 3 ir 2)⁴³ verčia abejoti, ar jos buvo būtinais reikalingos vykdomajai valdžiai – jų įtraukimas veikia traktuotinas kaip „naujosios politikos“ sąvokai papildomo svorio sutekęs veiksmas.

2004–2010 m. Lietuvos partinės sistemos fragmentacija pagal G. Sartorio kriterijus pastebimai išaugo: tai gerai iliustruoja, kad vyriausybės koalicijai nuolatos prireikia ne mažiau kaip 4 partijų. Faktiškai šiuo laikotarpiu Lietuvos politinėje arenoje nuolatos veikė 7–9 reikšmingos partijos.⁴⁴ Beveik visos jos turėjo (turi) vyriausybinių valdymo patirties arba pasižymi iki šiol neišreikštu, tačiau neabejotinai koaliciniu potencialu: nesunku sumodeliuoti situaciją, kurioje partijos „Tvarka ir teisingumas“ gali prireikti vykdomosios valdžios formavimui. Taigi, 1992–2000 m. iš esmės nuosaikaus daugiapartiškumo klasei priklausiusi Lietuvos partinė sistema nuo 2004 m. aiškiai pasuko ekstremalaus daugiapartiškumo link.

Be to, Laakso–Taagepera indekso analizė patvirtina, kad Lietuva pasižymi fragmentacijos nestabilumu (žr. 1 lentelę). Fragmentacija buvo sumažėjusi 1996 m. (tai nesunkiai galima paaiškinti triuškinama tuometinės TS-LK pergale), tačiau nuo tada nuosekliai ir sparčiai didėjo. Palyginti su kaimynine Lenkija (žr. 2 lentelę), kur bendras fragmentacijos įverčio standartinis nuokrypis yra gerokai mažesnis (kitai tariant, fragmentacijos įverčių sklaida yra mažesnė)⁴⁵, Lietuvos partinė sistema šiuo atžvilgiu aiškiai demonstruoja nestabilumo tendencijas.

⁴³ Duomenys iš Lukošaitis, A. Koalicinės politikos patirtis ir perspektyvos Lietuvoje. *Lietuva po Seimo rinkimų 2000*. Sudarė A. Jankauskas. Vilnius: Naujasis lankas, 2001, p. 71.

⁴⁴ Po 2004 m. parlamento rinkimų reikšmingoms priskiriamų partijų sąrašas: TS (LK), Darbo partija (DP), Liberalų ir centro sąjunga (LiCS), Valstiečių ir naujosios demokratijos partijų sąjunga (VNDS), LSDP, NS(SL) (pastarosios dvi partijos dalyvavo 2004 m. kaip koalicija, tačiau pagal vėlesnius procesus vertinamos kaip dvi atskiros politinės jėgos), Liberalų demokratų partija (LDP); vėliau – nuo DP atskilus Pilietinės demokratijos (PD) partijai, o nuo LiCS – Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdžiui, parlamente buvo galima užfiksuoti net 9 reikšmingas partijas. Po 2008 m. reikšmingoms priskiriama: TS-LKD, DP, LSDP, „Tvarka ir teisingumas“, Tautos prisikėlimo partija (TPP), LRLS ir LiCS; vėliau – nuo TPP atskilusių Seimo narių pagrindu susikūrus Krikščionių partijai, reikšmingų partijų skaičius padidėjo iki 8.

⁴⁵ Atmetant 1991 m. rinkimus, kurie traktuotini kaip išskirtis: juose apskritai netaikytas rinkimų slenkstis, ir fragmentacija peržengė 10 ribą.

1 lentelė. Lietuvos ir Lenkijos partinės sistemos fragmentacijos svyravimas pagal Laakso-Taagepera indeksą⁴⁶

	1992	1996	2000	2004	2008	Standartinis nuokrypis
L-T indeksas	4,05	3,3	4,2	5,5*	5,8	1,04

* Indeksai skaičiuojami pagal politinių jėgų mandatus po parlamento rinkimų. LSDP ir NS/SL, nors vėliau veikė kaip atskiros partijos, skaičiuojant indeksą traktuotos kaip viena politinė jėga, nes rinkimuose dalyvavo bendroje koalicijoje. Taip pat elgtasi ir 2000 m. Socialdemokratinės koalicijos atveju.

2 lentelė. Lenkijos partinės sistemos fragmentacijos svyravimas pagal Laakso-Taagepera indeksą

	1993	1997	2001	2005	2007	Standartinis nuokrypis
L-T indeksas	3,9	2,9	3,58	4,26	2,8	0,64

Ar didėjanti Lietuvos partinės sistemos fragmentacija reiškia ir poliarizacijos tendencijas? Teigiama, kad 1990–1992 m. Lietuvos partinė sistema dėl didelio pagrindinių partijų abipusio priešiško buvo aiškiai poliarizuota.⁴⁷ Visgi iki 2000 m. parlamento rinkimų imtinai, taikant G. Sartorio kriterijus, aiškios poliarizacijos fiksuoti negalima. Radikalių politinių jėgų, turinčių ideologinio antisistemiškumo požymių, pasireiškimas Lietuvoje buvo labai ribotas; reikšmingų santykio antisistemiškumu pasižyminčių po-

⁴⁶ Fragmentacijos indeksai apskaičiuoti autoriaus pagal duomenis iš: Stojarová, V. *Political parties in Central and Eastern Europe: In Search of Consolidation*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2007; Lukošaitis, A. Koalicinės politikos patirtis ir perspektyvos Lietuvoje. *Lietuva po Seimo rinkimų 2000*. Sudarė A. Jankauskas. Vilnius: Naujasis lankas, 2001; Lukošaitis, A. Moderniosios partinės sistemos formavimosi etapai Lietuvoje. *Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema (1 knyga)*. Sudarė A. Jankauskas, E. Kūris ir J. Novagrockienė. Kaunas: Naujasis lankas, 1997; interneto svetainių: www.lrs.lt; www.vrk.lt.

⁴⁷ Novagrockienė, J. Lietuvos partinės sistemos raida. *Seimo rinkimai '96: „trečiasis atmetimas“*. Sudarė A. Krupavičius. Vilnius: Tvermė, 1998, p. 310.

litinių jėgų taip pat nebuvo.⁴⁸ Partinė sistema faktiškai funkcionavo dvipoliu pagrindu: centro kairė, kurioje dominavo LDDP, prieš centro dešinę, kurioje dominavo TS-LK.

Po 2000 m. sparčiai augant fragmentacijai, kai kurių autorių teigimu, Lietuvos partinė sistema pradėjo judėti nuo nuosaikaus poliarizuoto daugiapartiškumo link: silpsta įcentrinės tendencijos, egzistuoja potencialas abipusėms opozicijoms.⁴⁹ Be to, tiek Darbo partija (DP), tiek „Tvarka ir teisingumas“ po 2004 m. parlamento rinkimų galėjo būti traktuojamos kaip protesto prieš esamą politinę sistemą partijos. Būtina pastebėti, kad, skirtingai nei chrestomatinis tokios politinės jėgos pavyzdys – Progreso partija Danijoje – DP iš karto buvo įtraukta į vyriausybės formavimo procesą ir faktiškai tapo prosistemine politinė jėga, o tai sušvelnino sistemos poliarizacijos tendencijas.

„Tvarkos ir teisingumo“ atvejis yra sudėtingesnis. Nepaisant kartais pasigirstančių siūlymų radikaliai keisti konstitucinę santvarką, partijos ideologija apskritai nėra priešiška demokratiniam režimui.⁵⁰ 2004–2008 m. partija atitiko santykio antisistemiskumo požymius: partinėje sistemoje ji buvo palyginti izoliuota, jos koalicinis potencialas žemas. Po 2004 m. rinkimų opozicijos bendradarbiavimo sutartį sudariusios TS (LK) ir Liberalų ir centro sąjunga į ją neįtraukė tuo metu Liberalų demokratų partija besivadinusios „Tvarkos ir teisingumo“, taigi šalyje formaliai egzistavo dviguba opozicija.⁵¹ Panaši situacija atrodė susiklostanti ir po pastarųjų rinkimų, kai socialdemo-

⁴⁸ Iš esmės LDDP 1992–1996 m. buvo izoliuota nuo kitų partijų, vengusių bendradarbiauti su ja. Tačiau ji, viena vertus, buvo vyriausybė partija (valdymo laikotarpiu dėl Lietuvos demokratinės orientacijos abejonių nekilo); kita vertus, eventualiai konkurencinėje erdvėje priartėjo prie kitų politinių jėgų, tad tai buvo aiškiai prosisteminė partija.

⁴⁹ Jurkynas, M., Ramonaitė, A. Kairė ir dešinė Lietuvoje: ekspertų ir elektorato nesuskalbinėjimas. *Lietuva po Seimo rinkimų 2004*. Sudarė A. Jankauskas. Vilnius: Naujasis lankas, 2005, p. 74.

⁵⁰ Partijos įstatuose aiškiai išreikštas lojalumas šalies demokratinei sistemai: „Partija Tvarka ir teisingumas (toliau – Partija) yra Lietuvos Respublikos politinė partija, teigianti laisvos ir liberalios demokratinės visuomenės idėjas“ (<http://www.ldp.lt/lt/istatai>).

⁵¹ Ivaškevičius, A. „Tryliktoji vyriausybė“ pradeda darbą. *Kauno diena*, 2004. Interneto prieiga: <http://kauno.diena.lt/dienrastis/kita/tryliktoji-vyriausybe-pradeda-darba-24320> (žiūrėta 2009 05 10).

kratai formalią opozicijos koaliciją sudarė su DP, buvusius liberaldemokratų vėl palikdami „už borto“.⁵² Tačiau neilgai trukus DP su „Tvarka ir teisingumu“ sudarė naują opozicijos sutartį, taip į „antrąją opoziciją“ nustumdami socialdemokratų.

Taigi, nors abipusių opozicijų reiškinys formaliai lyg ir išlieka (tačiau yra beformis, nes opozicijų sudėtinės dalys keičiasi), Lietuvos partinę sistemą sunkiai būtų galima įvardyti bent kaip „pusiau poliarizuotą“. Tikros santykio antisisteminės partijos neegzistuoja, visos reikšmingos partijos turi daugiau ar mažiau koalicinio potencialo, o abipusės opozicijos vėliau atsiranda dėl trumpojo laikotarpio partijų interesų nei dėl tam tikrų partijų santykio antisistemiškumo. Nors Lietuvos partinė sistema aiškiai pasislinko nuo riboto iki ekstremalaus daugiapartiškumo klasės, poliarizacijos kaita nėra vienareikšmiška: taikant antrajame skyriuje pateiktus kriterijus, net ir dalinę tikrą poliarizaciją fiksuoti būtų netikslu. Vis dėlto aišku, jog partinė sistema nebefunkcionuoja pagal nuosaikaus daugiapartiškumo mechaniką – negalima teigti, kad konkurencija paremta dviem tarpusavyje konkuruojančiais poliais, nes partinei sistemai būdingas polinkis į abipuses opozicijas.

Konkurencija dėl vyriausybės vietų. Konkurenciją dėl vyriausybės pradedant tirti nuo pirmųjų tikrai daugiapartinių Lietuvos parlamento rinkimų,⁵³ 1992–2000 m. laikotarpiu galima fiksuoti besiformuojančius stabilius sąveikų šablonus: kaip ir Vengrijos (bei Čekijos) atveju, dėl natūralių priežasčių koalicijos buvo anksčiau politinėje arenoje nematytos, tačiau pakankamai prognozuojamos (LDDP prieš centro dešinės partijas). Vyriausybių kaita buvo absoliuti (arba jos nebuvo), o 1996 m. į parlamentą nepateko nė viena nauja reikšminga partija, taigi, atrodė, kad, vertinant pagal šiuos kriterijus, partinė sistema užsidaro.

Tuo tarpu 2000 m. parlamento rinkimai žymėjo konkurencijos struktū-

⁵² „Bernardinai.lt“, Socialdemokratai ir Darbo partija sudarė opozicijos koaliciją, o lyderiu paskyrė G. Kirkilą. *Bernardinai.lt*, 2009. Interneto prieiga: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/87934> (žiūrėta 2009 05 15).

⁵³ Krupavičius, A. Politiniai Seimo rinkimų '96 rezultatai ir vyriausybės formavimas: trečiasis „atmetimas“. *Seimo rinkimai '96: „trečiasis atmetimas“*. Sudarė A. Krupavičius. Vilnius: Tvermė, 1998, p. 181.

ros stabilizacijos tendencijų išnykimą. Nuo 2000 m. koalicijų alternatyvos tapo itin neprognozuojamos: pirma, per kiekvienių parlamento rinkimus iškyla naujų reikšmingų politinių jėgų, kurios patenka į parlamentą ir vyriausybę; antra, didėjanti fragmentacija lemia vis naujas politinių aljansų konfigūracijas. Vyriausybių kaitoje nuo 2000 m. neginčijamai dominuoja dalinis būdas.⁵⁴ Vertinant trečiąjį kriterijų reikia pastebėti, kad 2003 m. susikūrusiai partijai „Tvarka ir teisingumas“ (iš pradžių besivadinusiai Liberalų demokratų partija) kelias į vyriausybę kol kas užkertamas. Tad, kaip buvo anksčiau minėta, tai gali būti labai laikinas reiškinys, be to, naujos reikšmingos partijos Lietuvoje nuolat patenka tiek į vyriausybę, tiek į parlamentą. Todėl nuo 2000 m. Lietuvos partinė sistema pagal visus tris vidinio nestabilumo bruožus turėtų būti traktuojama kaip atvira – nestabili.

Lietuvos partinės sistemos stabilumo raidos santrauka pagal straipsnyje analizuotus lygmenis pateikiama 3 lentelėje. Išskiriami du pagrindiniai raidos etapai: 1) nuo 1990 iki 2000 m. – stabilumo bruožų turintis periodas; 2) nuo 2000 m. iki dabar – partinė sistema tapo aiškiai nestabili visuose trijuose lygmenyse.

3 lentelė. Lietuvos partinės sistemos stabilumo raida

	1990–2000 m.	2000–2010 m.
Rinkimų lygmuo	Aukštas nestabilumo lygis; naujų partijų sėkmė paaiškina mažiau nei pusę rinkėjų elgsenos kaitumo	Aukštas nestabilumo lygis*; naujos partijos atsakingos už didžiąją dalį rinkėjų elgsenos kaitumo
Fragmentacija ir ideologinis atstumas	Besiformuojantis nuosaikus daugiapartiškumas	Kaita iš neįsitvirtinusio riboto į ekstremalų daugiapartizmą su poliarizacijos požymiais
Konkurencija dėl vyriausybės vietų	Polinkis į visų 3 kriterijų stabilizaciją	Destabilizuota konkurencijos struktūra (3 iš 3 atviros partinės sistemos bruožų)

* Per pastaruosius Seimo rinkimus (2008 m.) rinkėjų elgsenos kaitumas pastebimai sumažėjo, nors lyginamojoje perspektyvoje išlieka pakankamai aukštas.

⁵⁴ 2001 m. pasikeitęs Vyriausybei, joje liko socialliberalai; 2004 m. – socialliberalai ir socialdemokratai; 2006 m. – socialdemokratai, valstiečiai liaudininkai ir, skilus DP, atsiradusi PD partija, 2008 m. – Liberalų ir centro sąjunga.

Išvados

1. Rinkėjų elgsenos kaitumo ir partijų pakeitimo analizė Lietuvos atveju atskleidžia, kad rinkimų lygmenyje Lietuvos partinė sistema per 1990–2010 m. laikotarpį pasižymėjo labai aukštu ir nuolat augančiu nestabilumo lygiu, kuris gerokai smuko tik per naujausius parlamento rinkimus. 1992–2000 m. partijų pakeitimas paaiškino mažiau nei pusę bendro rinkimų nestabilumo. Pastaraisiais metais tendencijos pasikeitė, ir rinkimų nestabilumą daugiausia lemia būtent naujų partijų sėkmė, o ne balsų persiskirstymas tarp iki konkrečių parlamento rinkimų partinėje sistemoje jau veikusių politinių jėgų.

2. 1990–2000 m. situacija Lietuvos partinėje sistemoje buvo artima besiformuojančiam nuosaikiam daugiapartiškumui. Antrasis stabilumo raidos etapas (nuo 2000 m. iki dabar) parodė, kad šis tipas Lietuvoje neištvirtino. Viena vertus, sparčiai pradėjo plėstis fragmentacija – šiuo metu partinėje sistemoje jau veikia apie 8 reikšmingas partijas. Poliarizacijos požymiai nėra aiškiai išreikšti, tačiau konkurencinės erdvės nebegalima priskirti nuosaikiam daugiapartiškumui, kuris funkcionuoja dvipolės konkurencijos pagrindu.

3. Konkurencijos dėl vyriausybės vietų aspektu Lietuvos partinės sistemos įvertinimas yra analogiškas. Po 1996 m. parlamento rinkimų atrodė, kad partinė sistema linksta į uždarumą ir visų trijų kriterijų stabilizaciją, tačiau 2000–2010 m. konkurencijos struktūra tapo visiškai destabilizuota (3 iš 3 aiškiai išreikštų atviros partinės sistemos bruožų).

4. Skirtingų tyrimo instrumentų patobulinimas ir taikymas Lietuvos atveju patvirtina, kad partinės sistemos stabilumas yra daugiadimensinis reiškinys. Nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad visų trijų pagrindinių teorinių prieigų taikymas aiškiai rodo nestabilumą, gilesnė analizė atskleidžia specifinius skirtumus tarp raidos etapų ir skirtingų stabilumo dimensijų. Kaip buvo minėta, 1990–2000 m. partinė sistema pasižymėjo labai aukštu rinkimų nestabilumu, tačiau naujų partijų sėkmė buvo ribota, o kituose lygmenyse buvo galima įžvelgti stabilizacijos tendenci-

jas (besiformuojantis aiškus partinės sistemos tipas, į uždarą linkstanti konkurencija dėl vyriausybės). Tik vėliau nestabilumas (nuo 2000 m. imtinai) aiškiai persidavė ir į kitus lygmenis. Vadinasi, partinių sistemų stabilumo tyrimuose siekiant tikslų ir patikimų rezultatų reikėtų taikyti skirtingų lygmenų stabilumą matuojančius instrumentus.

CONCEPTION AND MEASUREMENT OF PARTY SYSTEM STABILITY: SITUATION OF LITHUANIA IN 1990–2010

MAŽVYDAS JASTRAMSKIS

Summary

Keywords: party system; party system stability; electoral volatility; party replacement; fragmentation; ideological distance; relevant party; polarization; anti-system party; competition for government seats.

Party system stability is an important prerequisite for effective functioning of the democratic political system. Moreover, party system stability specifically influences functioning of the parliament institution. In Lithuania's context it raises a question – has our party system ever been close to the desired stability through the independence period, or has the instability level always been a negative factor for the effective parliament work?

Party system stability is treated as multidimensional phenomena: since party systems function at electoral, parliament and governmental levels, stability should be also analyzed in each of them. Therefore the aim of this article is to evaluate the development of Lithuania's party system stability in 1990–2010, while applying theoretical approaches that emphasize different dimensions of stability.

3 main tasks are implemented in order to reach this aim: 1) to define a concept of party system; 2) to form a conception of the party system stability and delineate instruments for measuring it; 3) to apply the formed research tools for the Lithuania's situation. Three theoretical models (and instruments of party system measurement related with them) are discussed, modified and applied for the completion of these tasks: party system typology of G. Sartori, M. Pedersen's electoral volatility index and P. Mair's scheme of party competition for government seats.

Four main conclusions are reached in this article: 1) electoral volatility in Lithuania was high through all inde-

pendence period and dropped significantly only in last parliament election (however, it is still substantially high); 2) in period 1990–2000 Lithuania's party system's state could be described as moderate pluralism in the making, but since 2000 increase of fragmentation and emergence of bilateral oppositions has changed this tendency; 3) in period 1990–2000 party system was leaning towards closing of competition structure, but since 2000 it has become completely unstable; 4) the case of Lithuania confirms that party system stability is multidimensional phenomena: instability in one level doesn't necessary reflect strictly same tendencies of instability in other levels.